

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์นั้นเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิต ซึ่งมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามยุคตามสมัยตลอดมา การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นถึงแม้ว่าจะเป็นยุคที่ไร้อารยธรรมใด ๆ ก็ตาม การตั้งถิ่นฐานจะคำนึงถึงพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ อาหาร น้ำ เป็นปัจจัยเบื้องต้น และต่อมาก็จะคำนึงถึงความปลอดภัยจากศัตรูต่าง ๆ เช่น จากมนุษย์ด้วยกันหรือจากสัตว์ร้ายและน้ำท่วม เป็นต้น ที่ปลอดภัยในยุคก่อนนั้นมักจะเป็นถ้ำ ซึ่งทั้งนี้ก็เนื่องมาจากมนุษย์ในยุคนั้นยังไม่รู้จักการก่อสร้างที่พักอาศัยและการรวมกลุ่ม ต่อ ๆ มาถึงแม้ว่ามนุษย์เราจะมีการพัฒนาขึ้นมาในทุก ๆ ด้านแล้วก็ตาม การตั้งถิ่นฐานยังคงยึดหลักปัจจัยที่สำคัญคือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ความสะดวกสบายในด้านต่าง ๆ เช่น การติดต่อ การสัญจร เป็นต้น

ทุ่งกุลาร้องไห้ได้ชื่อว่าเป็นดินแดนที่มีความแห้งแล้งและกันดารที่สุดของประเทศไทย มีพื้นที่ครอบคลุมเกี่ยวเนื่อง 5 จังหวัด คือ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สุรินทร์ มหาสารคาม และยโสธร มีเนื้อที่ทั้งสิ้น 2,107,691 ไร่ หรือประมาณ 3,372 ตารางกิโลเมตร ถึงแม้ว่าทุ่งกุลาร้องไห้จะเป็นดินแดนที่แห้งแล้งและกันดารก็ตาม พื้นที่แห่งนี้ก็ยังคงมีประชากรอาศัยอยู่มากพอสมควร ซึ่งรูปแบบในการตั้งถิ่นฐานในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้มีกระจายไปทั่วทั้งพื้นที่

ประวัติการตั้งถิ่นฐานในทุ่งกุลาร้องไห้ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดแต่จากการศึกษาค้นคว้าของนักโบราณคดีพบว่าบางหมู่บ้านมีอายุกว่า 3,000 ปีก่อนประวัติศาสตร์ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในทุ่งกุลาร้องไห้มีได้ยึดเส้นทางการคมนาคม หรือ แม่น้ำ เป็นหลักตามแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอื่น ๆ ทั่วไป ซึ่งก็เนื่องมาจากสภาพภูมิประเทศเป็นปัจจัยที่สำคัญ การตั้งถิ่นฐานในทุ่งกุลาร้องไห้จะยึดบริเวณที่กึ่งน้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งก็เนื่องมาจากลักษณะพื้นที่ของทุ่งกุลาร้องไห้ที่ราบเรียบ

---

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, "อีสาน : ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีผู้นำดินแดนกับการเกิดของรัฐในประเทศไทย", ศิลปวัฒนธรรม 1 (มกราคม 2531) : หน้า 135.

ความสูงของระดับดินเดิมอยู่ในระดับเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันกับระดับตลิ่งของลำน้ำต่าง ๆ เช่น แม่น้ำมูล ลำปัดพลา ลำเสียวน้อย ลำเสียวใหญ่ เป็นต้น ซึ่งจะเกิดสภาวะน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี จะมากบ้างน้อยบ้างทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ ซึ่งในอดีตยังไม่มี การก่อสร้างเขื่อนกั้นน้ำในลำน้ำมูล เมื่อถึงหน้าน้ำหลากก็จะทำให้เกิดสภาวะน้ำท่วมทุกปี แต่ในปัจจุบันมีการก่อสร้างเขื่อนขึ้นมาหลาย จุดในลำน้ำมูลทำให้การเกิดน้ำท่วมหลากดังเช่นในอดีตลดลงเป็นอย่างมาก ซึ่งสาเหตุจากภัยน้ำท่วมลดลงนี้เองได้อื้ออำนวยให้มีพื้นที่เพื่อการก่อตั้งชุมชนใหม่เพิ่มขึ้น ซึ่งทั้งนี้ก็เนื่องมาจากชุมชนเก่ามีความหนาแน่นเพิ่มขึ้นนั่นเอง การตั้งถิ่นฐานในทุ่งกุลาร้องไห้จึงต้องเลือกพื้นที่เป็นที่ดอนเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงจากสภาวะน้ำท่วม นอกจากนี้สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือแหล่งน้ำจืดเพื่อการบริโภคซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นแหล่งน้ำใต้ดิน และเนื่องจากลักษณะของดินในทุ่งกุลาร้องไห้มีสภาพเป็นดินเค็มหรือหินเกลือใต้ดินทั่วไป บริเวณที่จะได้น้ำจืดจึงมีน้อย

ขนาดของชุมชนในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ มีตั้งแต่ขนาดเล็กขนาดที่มีครัวเรือนประมาณ 15-20 หลังคาเรือน ประชากร ประมาณ 60-80 คน จนถึงขนาดใหญ่ที่มีครัวเรือน ประมาณ 600-800 หลังคาเรือนประชากรประมาณ 3,000-4,000 คน สำหรับชุมชนขนาดเล็กมักจะเป็นชุมชนที่เกิดใหม่ซึ่งแยกตัวออกไปตั้งชุมชนใหม่อาจจะเนื่องมาจากชุมชนเก่ามีความหนาแน่นขึ้น ส่วนชุมชนขนาดใหญ่มักจะเป็นชุมชนเก่า

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นพื้นที่ที่กันดารแห้งแล้งที่สุด เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาทางสภาพแวดล้อมเพราะเป็นพื้นที่ที่ถูกกระทบจากภัยธรรมชาติ คือ ภัยน้ำท่วม ภัยความแห้งแล้งในฤดูเพาะปลูกและปัญหาดินขาดความอุดมสมบูรณ์อันเนื่องมาจากดินมีสภาพเป็นเกลือ ภัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่ประชากรที่อาศัยอยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ประสบอยู่ทุกปีและเป็นเวลานานมาแล้ว ทำให้สภาวะการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพไม่ดีเท่าที่ควร ส่งผลให้ประชากรมีชีวิตความเป็นอยู่ด้อยลงไปด้วย

ด้วยเหตุนี้เองจึงต้องสร้างความเข้าใจที่แท้จริงในเรื่องการตั้งถิ่นฐานของประชากรในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งจะเป็นการศึกษาทั้งเรื่องของชุมชนและประชากร โดยการศึกษาถึงรูปแบบในการตั้งถิ่นฐานอันได้แก่การกระจายตัว ขนาด รูปร่าง ความหนาแน่น การประกอบอาชีพ พฤติกรรมการดำเนินชีวิต ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบ ความสัมพันธ์และความสำคัญของชุมชนต่าง ๆ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงและปัญหา เพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษารูปแบบในการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งจะเป็นการศึกษาถึงลักษณะการก่อตั้งถิ่นฐาน การเชื่อมโยง การพึ่งพา วิวัฒนาการ และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของชุมชน และประชากร โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น

- (1) จำนวนและความหนาแน่น
- (2) การกระจายตัว
- (3) รูปร่าง
- (4) ขนาด

1.2.2 เพื่อศึกษาพฤติกรรมการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ ตลอดจนลักษณะทางวัฒนธรรมประเพณีของประชากรในการตั้งถิ่นฐาน

1.2.3 เพื่อศึกษาลักษณะทางภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ลักษณะทางอุทกวิทยา และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน

1.2.4 เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์และความสำคัญของแต่ละชุมชน

1.2.5 เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาในด้านต่าง ๆ ในพื้นที่ที่ถูกรื้อถอนให้ ซึ่งเป็นปัญหาที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน

1.2.6 เพื่อพิจารณานำผลการศึกษา มาเป็นข้อเสนอแนะแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาพื้นที่ที่ถูกรื้อถอนให้

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ

1.3.1 ระดับมหภาค เป็นการศึกษาภาพรวมทั้ง ๆ ไปของพื้นที่ถูกรื้อถอนให้และพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

1.3.2 ระดับจุลภาค เป็นการศึกษารายละเอียดของตัวแทนในการศึกษา คือ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์

1.4 เหตุผลที่เลือกตัวแทนในการศึกษา

เนื่องจากระยะเวลาในการศึกษามีจำกัด ประกอบกับทุ่งกุลาร้องไห้มีเนื้อที่กว้างใหญ่ ไม่สามารถที่จะทำการศึกษาให้ครบทั้งหมดได้ จึงจำเป็นต้องเลือกตัวแทนในการศึกษา คือ อำเภอ ชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ เหตุผลที่เลือกอำเภอชุมพลบุรีเป็นตัวแทนในการศึกษานั้นเพราะว่า

1.4.1 เนื่องจากพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ มีลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมที่ คล้ายคลึงกัน

1.4.2 ในทุ่งกุลาร้องไห้มีอำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ และกิ่งอำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มีอาณาเขตอยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ทั้งหมด นอกนั้นก็ เป็นเพียงพื้นที่เพียงบางส่วนของ นั้น แต่เนื่องจากกิ่งอำเภอโพนทรายเพิ่งจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกิ่งอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2519 นี้เอง และมีพื้นที่เล็กกว่าอำเภอชุมพลบุรี

1.4.3 ขอบเขตของอำเภอชัดเจน ทำให้การค้นคว้าข้อมูลได้ง่ายและมีความถูกต้อง แน่นนอนกว่า

1.4.4 การตั้งถิ่นฐานในอำเภอชุมพลบุรี มีการตั้งถิ่นฐานที่มั่นคงและถาวรติดต่อกัน มานาน

1.5 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการศึกษา

1.5.1 ศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเก่าและชุมชนใหม่

1.5.2 ศึกษาองค์ประกอบของชุมชนในด้านต่าง ๆ

1.5.3 ศึกษาลักษณะชุมชนในด้านรูปแบบ หน้าที่และความสำคัญของชุมชนต่าง ๆ

1.5.4 ศึกษาวิเคราะห์ถึงระบบของชุมชน โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน

1.5.5 ศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพของพื้นที่ที่เลือกอำนาจต่อการตั้งถิ่นฐาน

1.5.6 ศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างของปัญหา

1.5.7 สรุปเสนอแนะแนวทางในการพัฒนา

1.6 แหล่งที่มาของข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

1.6.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ได้จากการสัมภาษณ์ สอบถามโดยตรงและจากการใช้แผนที่ประกอบการเดินสำรวจในพื้นที่

1.6.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ได้จากการศึกษา ค้นคว้าข้อมูล ผลงานการวิจัยหรือข้อเขียนต่าง ๆ ที่ได้มีการจัดบันทึก หรือเก็บรวบรวมไว้ตามหน่วยงาน สถาบันต่าง ๆ

แผนที่ที่ใช้ประกอบการเดินสำรวจใช้แผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1:50,000 ของกรมแผนที่ทหาร

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1.7.1 เพื่อทราบวิวัฒนาการและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ

1.7.2 เพื่อทราบพฤติกรรมความสัมพันธ์ของชุมชนและประชากร

1.7.3 เพื่อทราบปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

1.7.4 เพื่อเป็นแนวทางสร้างความสำคัญในแต่ละชุมชนในแต่ละด้านเพื่อสนองตอบต่อพื้นที่บริเวณนั้น ๆ

1.7.5 เพื่อหาแนวทางรองรับการเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายตัวของชุมชน

1.7.6 เพื่อเป็นแนวทางให้แก่ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประกอบการศึกษาหรือเป็นแนวทางในการวางแผนการพัฒนาพื้นที่ในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ต่อไป

1.8 ข้อจำกัดของการศึกษา

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาที่เจาะลึกถึงระดับหมู่บ้าน ข้อมูลบางอย่างทางหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง ไม่ได้ทำการจัดเก็บ หรือจัดแยกไว้จำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากหน่วยงานบางหน่วย เช่น จากสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม กรมพัฒนาที่ดิน กรมชลประทาน เป็นต้น และนอกจากนั้นใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยตรง ดังนั้นข้อมูลที่ได้ อาจมีความคลาดเคลื่อนไปบ้าง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย